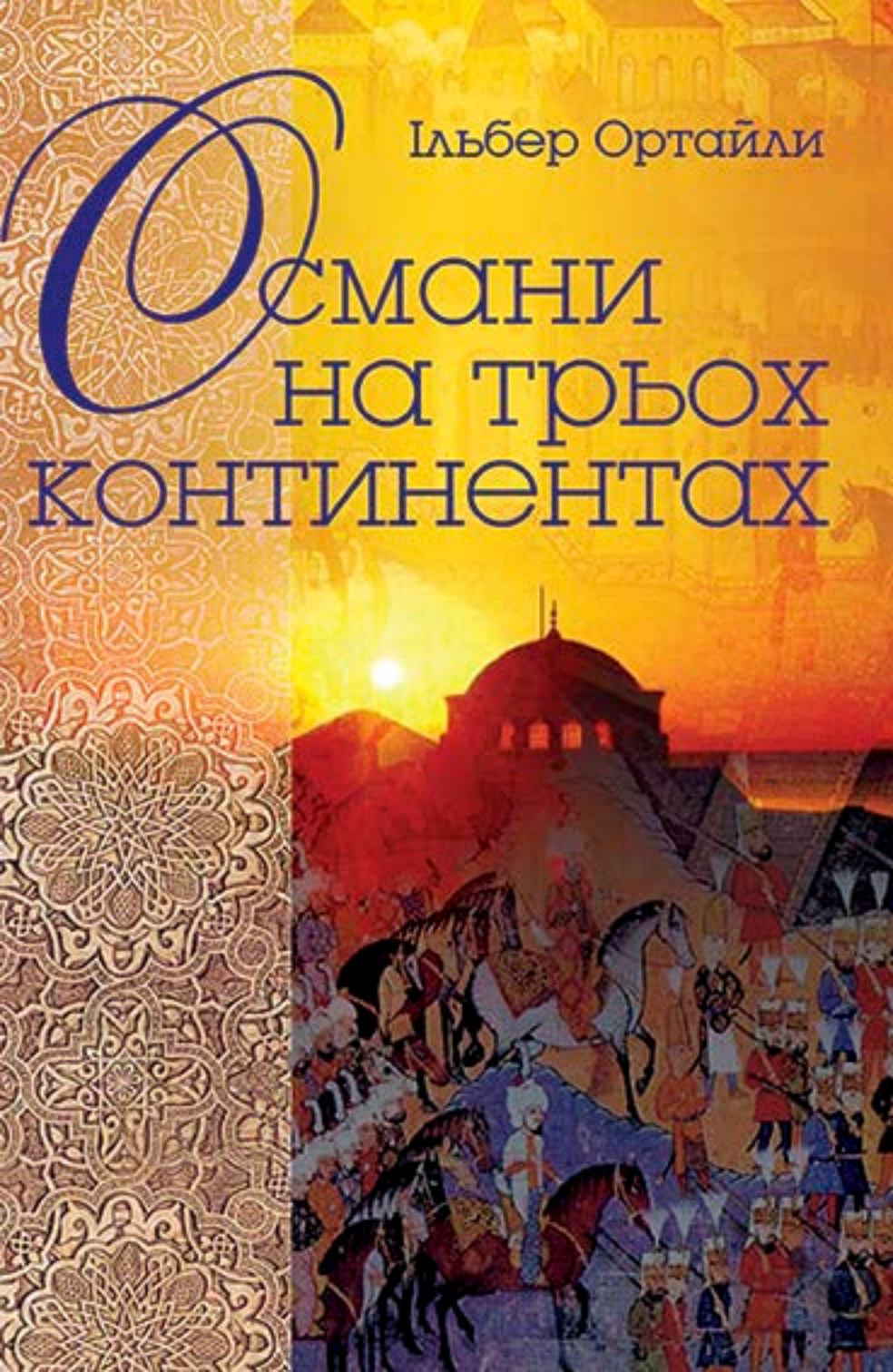

Гльбер Ортайли

Османли
на трьох
континентах

Ільбер Ортайли

Османи
на трьох континентах

Це видання було здійснено за підтримки
Міністерства культури та туризму Республіки Туреччина

teda
Translation
and Publication Grant
Programme
of Turkey

The publisher gratefully acknowledges the support
of Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Turkey
in the publishing of this book

İLBER ORTAYLI

ÜÇ KİTADA
OSMANLILAR

ІЛЬБЕР ОРТАЙЛИ

ОСМАНИ НА ТРЬОХ КОНТИНЕНТАХ

Переклад з турецької Олеся Кульчинського

Львів
Видавництво Анетти Антоненко

Київ
Ніка-Центр

2019

УДК 94(560)

О-63

Переклад з турецької *Олеся Кульчинського*

Переклад за виданням: İlber Ortaylı *ÜÇ KİTADA OSMANLILAR*
(ISBN 978-975-263-630-9)

Ортайли І.

О-63 Османи на трьох континентах / Ільбер Ортайли ; пер. з турецьк. О. Кульчинського. – Львів : Видавництво Анетти Антоненко ; Київ : Ніка-Центр, 2019. – 208 с.

ISBN 978-617-7654-17-8 (Видавництво Анетти Антоненко)
ISBN 978-966-521-732-9 (Ніка-Центр)

Розповісти просто та цікаво про складне – справжня наука. «Османи на трьох континентах» – майстерний виклад загадкової історії нашого заморського сусіда. Адже, як стверджує автор, це не просто минуле цивілізації, без якої не було б сучасної Європи. Це історія «Третього Риму» та цілого Середземномор'я; відгомін Вавилону, шумерів і хетів, давньоєгипетського, грецького й римського спадків, теренів, на яких поставало людство.

Сам кримський татарин за походженням, автор неабияк пишається своїм родинним корінням, що пов'язує його й з Україною. Один із провідних істориків сучасної Туреччини, поліглот і оратор-ерудит Ільбер Ортайли майстерно, винахідливо й захопливо занурює в яскравий світ турецької історії у науково-популярній і дискусійній формі.

То чи належить і нам середземноморський спадок?.. Вирішувати читачеві. Книжка стане у пригоді всім поціновувачам світової історії.

УДК 94(560)

ISBN 978-617-7654-17-8 (Видавництво Анетти Антоненко)
ISBN 978-966-521-732-9 (Ніка-Центр)

Copyright © TİMAŞ Basım Ticaret Sanayi AŞ, 2017 İstanbul Türkiye
www.timas.com.tr

© Переклад, О. Кульчинський, 2019

© «Видавництво Анетти Антоненко», 2019

© «Ніка-Центр», 2019

ЗМІСТ

Слово до читальника (<i>Олесь Кульчинський</i>)	7
Передмова	13
Історія Османів і освіта	15
Султан Мегмед Фатіг і похід на Отранто.....	23
Османи на трьох континентах.....	33
Османи та світ Середземномор'я.....	43
Епоха архітектора Сінана в Османській імперії.....	51
Управління в Османській імперії.....	59
Меншини та система міллету в Османській імперії.....	71
Друга облога Відня та її наслідки.....	81
Доба тюльпанів	89
Мідгат-паша та його правління	99
Османська імперія XVIII століття.....	107
Рівновага між державами Європи, які змінюються у XVIII столітті.....	115
Правова система Османів.....	125
Газі Осман-паша й оборона Плевена.....	139
Великі держави й Османи.....	147
Світ XIX століття й Османи.....	157
Район в османській столиці: Ускюдар.....	165
Панство Фанару та Бейоглу за минулих століть.....	177
Останні Османи	189
Глосарій.....	203

СЛОВО ДО ЧИТАЛЬНИКА

Останніми роками турецька історія стала невід'ємною частиною українських гуманітарних студій. Дедалі приковує вона увагу й неакадемічної спільноти, усіх поціновувачів минувшини в Україні. Звичайно, для нас передусім важливе наше спільне минуле з тюркськими народами – і досі затемнена історична сторінка. Власне, це й пояснює зацікавленість вітчизняного читача однією з наших найближчих сусідок – Туреччиною. Стосовно ж розвитку цієї країни нас інтригує насамперед епоха Османів як така, що позначилася відносинами цієї династії та її уряду з Козацькою державою.

Одначе ситуація спричинила й чимало труднощів. Варто зважати, що голос самих турецьких істориків щодо цієї доби для широкого загалу, як і для значної частини академічної спільноти, часто залишається недоступним. Донині тільки український переклад єдиної фундаментальної праці в означеній царині «Османська імперія: класична доба, 1300–1600» Галіля Іналджика побачив світ два десятиліття тому. До слова, Іналджик, без перебільшення провідний турецький історик-османіст другої половини ХХ століття, був учителем Ільбера Ортайли, переклад чиєї книжки й репрезентує це видання. Можна мовити, що її автор відтепер і сам посідає місце свого вчителя Галіля Іналджика, тобто є головним рупором заморських гуманітаріїв.

Утім брак тлумачень турецьких і першоджерел, і сучасних праць з історії – це виклик не тільки нашій науковій спільноті, а й взагалі суспільству. Адже без них нам годі скласти пазли повноцінної картини власного минулого, а поготів – зрозуміти сьогодення українських стосунків із Туреччиною, з якої для нас починається увесь Близький і Середній Схід. Із такого ракурсу книжка,

яку читальник тримає в руках, набуває особливої гостроти для вітчизняного простору. Вона дарує змогу безпосередньо ознайомитися з поглядом одного з провідних гуманітаріїв сучасної Туреччини на колишнє цієї країни, діткнутися до нього самим, відтак і пошукати точок перетину з власною історією в «османській» царині чи то радше тим, що нам про неї відомо. Причому пропонується погляд Ільбера Ортайли значною мірою відображає й візію широких гуманітарних кіл із сусідньої нам країни, а також вагомої, можливо, домінуючої частини турецького суспільства в цілому, та навіть – його владної верхівки. Щонайменше цей погляд відображає той новітній «османський» дискурс, який очевидячки панує в Туреччині на різних суспільних щаблях, як особливий інтерес до свого наддержавного пройдешнього з намаганням відродити його знакові елементи, загалом – реанімувати під новим кутом зору історію країни, яка тривала до появи Турецької Республіки та реформ її першого президента – Кемаля Мустафи Ататюрка. Адже Ільбер Ортайли – далебі, рупор сучасної турецької історіографії. Він – неодмінний учасник багатьох турецьких радіо- та телепередач, автор цілої низки науково-популярних бестселерів на історичну тематику. Зрештою, до нього журналісти часто звертаються як до останньої інстанції щодо тлумачення історичних підвалин політичних подій сучасного турецького і загалом світового життя.

Ґрунтовна академічна освіта, солідні знання та досвід наукових пошуків правомірно дозволяють йому посідати місце лідера в турецькій історіографії. Окрім політологічного факультету й історичного відділення Анкарського університету, він також навчався у Віденському та Чиказькому. В останньому саме під орудою Галіля Іналджика й працював над магістерською роботою. Стрімка ж академічна кар'єра увінчалася для нього працею в університетах Відня, Берліна, Парижа, Принстона, Рима та Мюнхена, Кембриджу з Оксфордом тощо. Упродовж 2005–2012 років Ортайли також працю-

вав директором музею Топкапи – давнього султанського палацу, куди, будучи в Стамбулі, зазвичай таки ступить ногою сливе кожен турист, поміж них і український. А доповнює цей багатий спектр те, що науковець опанував цілу низку східних і європейських мов, заразом і російську. Та, до слова, Ортайли – поліглот не лише завдяки освіті, а й через походження, яке частково поєднує його з Україною.

1947 року історик з'явився на світ в австрійському місті Брегенці, де в таборі для біженців опинилися його батьки – кримські татари, тікаючи від сталінського переслідування. Далі сім'я історика емігрувала до Туреччини. Та саме від батьків Ортайли мав змогу черпати знання не лише з кримськотатарської, а й з німецької та російської мови. Згодом він викладав і в Москві. Зважаючи ж на родовід науковця, не дивно, що він став й одним із головних турецьких коментаторів недавніх фатальних для України подій. До речі, вихідцем же з кримськотатарської родини, тільки більш ранніх поколінь, був і згаданий Галіль Іналджик.

Отже, можна сказати, що знайомство нашого читача саме з цими двома авторами як першими турецькими істориками, чиї книжки перекладено українською, доволі таки символічне. Попри це, справа читальника – погоджуватися з автором чи то опонувати йому з приводу його бачення османської минувшини власної країни. Зрештою, він і сам висловлює побажання щодо дискусій у поданій нижче передмові до своєї праці.

А та захоплива завдяки й лаконічному стилю автора, і його вмінню вдало, у цікавій формі оперувати безліччю мовних та історичних фактів. Треба віддати належне цьому хистові Ільбера Ортайли. Під час однієї з анкарських тюркологічних конференцій і перекладач цієї праці турецького історика мав змогу стати свідком усіх його ораторських і риторичних родзинок, прийомів; тієї ж орнаментальної, переповненої фактами переконливості в аргументації, яку він демонструє й у виданні

«Османи на трьох континентах»¹, власне – упорядкованому зібранні його виступів, своєрідній публічній лекції з османістики.

Хотілося б, утім, ще раз наголосити: в умовах орієнталістики, яка тільки відроджується в Україні, справа й вдумливого читача, і досвідченого гуманітарія – що не є зрозуміти, щонайменше постаратися зрозуміти турецький погляд на речі, не кваплячись ані захоуватися в нього, ані критикувати його. Не варто й забувати, що історична наука – найпаче в Туреччині надпотужний ідеологічний інструмент і особливо за намагань секуляризувати близькосхідне суспільство впродовж ХХ століття, мимохіть увібрала там у себе якусь частину традиціоналістського, навіть релігійного спадку цієї країни, у такий спосіб реагуючи на трансформаційні виклики. Це можна простежити хоч би й у турецькій системі освітніх і академічних відносин, спостерігаючи за структурою на рівні учитель–учень, яка здавна вкорінена на Близькому Сході. Спадкоємність, повага та навіть буквально послух – риси, яких натомість часто бракує нам, – там і досі поза сумнівом у науковому середовищі. Також не варто забувати й того, що значною мірою ще від часів батька новітньої турецької гуманітаристики Фуада Копрюлю – учителя Галіля Іналджика – історіографія наших сусідів часто випромінює їхню реакцію на західний османістичний дискурс. А той у ХХ столітті, особливо на початку, відштовхувався від бачення Османської імперії в геть неприйнятних для самих турків формах, як от зіпертої винятково на фанатичні мотиви війни за віру, ба гірше – на саму тільки номадичну давнину без жодного національного підґрунтя, а то як бездарної спадкоємиці

¹ Сучасні тлумачення термінів «континент», «материк» і «частина світу» дещо відрізняються, що обумовлено географічними, геологічними особливостями та людською історією. В українській традиції ця книжка мала б називатися «Османи на двох континентах», а модель семи континентів, яка й дала таку назву (Європа і Азія окремо), популярна у Китаї, Індії, частині Західної Європи, у багатьох англосовітських країнах і також у Туреччині.

державних інститутів Візантії. Тому з турецької сторони так часто домінує прагнення захистити себе, відстояти чи то навіть і вберегтися, тим паче зважаючи на недавнє минуле після Першої світової війни, коли не просто пощезла Османська імперія, а все існування сучасної турецької нації, яка, по суті, лише зароджувалася, було затиснене до вузьких меж тісного регіону на Анатолійському півострові, навіть без виходу до Середземного моря, як це передбачав Севрський договір 1920 року. Безперечно, таке важке, з одного боку, величне, з другого – катастрофічне насліддя й досі впливає на формування не лише історичного, а й політичного та загалом суспільного і різноманітних громадських, у тім числі й релігійного, дискурсів новітньої Туреччини.

Проте не варто забувати й те, що турецьким історикам ХХ століття не тільки вдалося відстояти свої позиції та погляди на власне минуле, опонуючи західним колегам, а й від часів Галіля Іналджика поталанило неабияк зміцнити їх, закріпившись разом із тим на особистому людському рівні у провідних академічних установах Західної Європи та США. Це, звісно, не кладе край історичним дискусіям. Ситуація радше переконує, наскільки актуальним знову стає і європейське, зокрема й українське, безстороннє бачення Туреччини та нашої з нею спільної минувшини – не голослівне, як і не догідливе, зрештою, як і не критиканське чи, що гірше, ідеологічно упереджене, ніби за радянщини. Тільки безпосереднє та різноплановє ознайомлення з турецькою історіографією та першоджерелами здатнє посприяти нашому відвертому й плідному діалогові з найближчим сусідом, як і допомогти заповнити прогалини в знаннях про власнє перебутє.

Можна відтак сподіватися, що поява перекладу праці Ільбера Ортайли самє через двадцять років після видання в нас роботи його вчителя Галіля Іналджика, знову відродить нашє дещо згаслє спіткання з турецькою наукою в сфері османської історії. Безперечно, і турецькій,

і українській стороні є що сказати навзаєм, є чим поділитися й над чим поміркувати, узявши до уваги сучасне становище обох держав, зокрема і ситуацію в Чорноморському басейні. Отож слова Ільбера Ортайли на цьому історично-політологічному підґрунті – для нас новий і цікавий досвід. Їх варто уважно вислухати, обдумати, відтак запропонувати щодо них власну змістовну відповідь.

*канд. філол. наук Олесь Кульчинський,
сходознавець, перекладач*

ПЕРЕДМОВА

Османська імперія зародилась і стала розвиватись у регіоні Мармурового моря як малий бейлік¹. Проте не минуло й півтора століття від перших років її існування, як вона запанувала на Балканах і Егейському морі. Її гегемонія поширилася слівом на всю територію сучасних Греції з Болгарією, а незабаром дісталась і до Адріатики, Дунаю, Чорноморського узбережжя й Месопотамії. Відтак упродовж другого століття османської історії постала імперія, котра зусібіч, за винятком західної сторони, огорнула Північні Середземномор'я й Африку. Інакше кажучи, якщо взяти до уваги і її життя, й інститути, й універсалістське розуміння влади та саму географію, то це був Третій Рим. Отож останньою пишною імперією середземноморського світу стала Османська. І то була держава, що слугувала домівкою йому й усім його культурам з їхнім спадком, маючи це за свій головний історичний обов'язок: Середземноморська імперія.

Пізнати й зрозуміти османську історію, ідентичність не надто легко; потрібно вивчити, дослідити все наше довкілля, тобто найфундаментальніші світові цивілізації. Але що краще ми пізнаємо Османів із довкіллям, то дужче полюбимо самих себе й подружимося з нашою минувшиною.

Читач зацікавлено сприйняв перші два видання з нашої серії: «Знову відкрити Османів» і «Остання імперія – Османи». Тому й на третю книжку назбиралося чимало

¹ Бейлік – незалежне або автономне державне утворення, також округа чи регіон, яким керує бей, тобто його правитель. (Див. наприкінці книжки глосарій основних османських термінів, що вряди-годи повторюються у виданні або відібрані, щоб полегшити їхнє опанування всім, кого зацікавить османська тематика.) – Тут і далі примітки перекладача.

тем, як от: керівна форма імперії, що багато років забезпечувала їй панування на трьох континентах, система міллетів¹, правовий лад і дипломатичні відносини тощо. Я ж маю таке видання за свою доконечну повинність і охоче втілюю його проект. І, звісно, деякі з наших тверджень відкриті для критики й дискусій.

Також я глибоко вдячний любій Несліган Ататімур, доньці Енгіна Ататімура, яка дешифрувала записи моїх виступів, Алі Берктаю, що неабияк допоміг мені відшліфувати цю працю на письмі, моему редакторові Адему Кочалові та видавництву «Тімаш Йайинлари», завдяки якому серія бачить світ і дістається до читача. Плакаю надію, що книжка виправдає всі його сподівання.

*Вересень 2007 року
Ільбер Ортайли*

¹ Міллет – в Османській імперії релігійно-етнічна спільнота осіб, які насамперед належать до однієї релігії. Отак, наприклад, православний міллет, хоча й очолюваний лише грецьким духовенством, складався не тільки з греків, а й решти православних за віросповіданням народів імперії. Водночас відомі моноетнічні міллети, як от вірменські та юдейський.

ІСТОРІЯ ОСМАНІВ І ОСВІТА

Чимало вагомих питань постає на нашому географічному просторі, передусім на Балканах і Кавказі, у країнах Чорноморського регіону, а віднині й на теренах Близького та Середнього Сходу щодо приходу історичної науки, її знань у маси; коротко кажучи, історії – як вона подана в шкільних підручниках... Адже існує незаперечний факт: і в Туреччині, і в інших краях, що довкола нас, значна частина населення після школи не читає книжок з історії.

Отож можна виснувати, що шкільна освіта – це єдиний інструмент, за допомогою якого широкі верстви знайомляться з історичною наукою, її надбаннями й коментарями. Тому шкільні підручники набувають неабиякого значення. Останніми ж роками, особливо з початком 1970-х, інтелектуали міжнародних структур покладають надії, що ці підручники позбудуться ворожих висловлювань, натомість поставатимуть в ореолі дружби та миру. І ми зобов'язані шанобливо ставитися до таких побажань, як і до всяких позитивних міркувань, надій. Ними не можна нехтувати, ми маємо вітати їх, однак не варто також забувати й про реальність.

На Балканах і у Чорноморському регіоні, де ми з вами мешкаємо, історію від самого початку визначає телеологічний (приспосований до мети) коментар. Він геть очевидний: тутешні держави володіли в минулому інститутами великих націй, у них видатна історія. Навіть якщо заувага далека від істини, то принаймні її так подають... Словом, зв'язок із блискучим минулим розірвано, і нині настав час його відродити.

Це відродження обернулося невиліковною та невідмовною метою для балканських країн, що впродовж XIX століття порятувалися від гегемонії Османської ім-

перію, відтак заснували незалежні державки... Безперечно, згаданий коментар підлаштовує під себе минуле, а разом і шкільні підручники, адже його ціль – украї безкомпромісна; він набуває рис однієї з базових тез, основних підґрунть, руйнівного й агресивного націоналізму балканського зразка.

Тут починають фігурувати й визначення з відхиленнями, які в очевидний спосіб змінюють й історію, і географію держав. Кордони сучасної Республіки Македонії¹, яку ми називаємо Македонією, – украї спірні та викривлені серед балканських націй. Я пригадую, як на якомусь науковому конгресі цілу годину дискутували довкола тези одного з американських істориків, котрий приніс середньовічну мапу й доказував, що на ній Македонія належить Болгарії... Справді, науковці заявляли: «Македонія – наша, карта засвідчує це»... Попри те, що мапа містила технічні ганджі, як і всякі середньовічні карти; самі ж тодішні етноніми не збігаються із сучасними.

Нарешті в більшості творів середньовічних мандрівників не завжди можливо відрізнити українців од росіян. Тобто звичка називати тодішніх українців «малоросами», а відомих нам росіян – «великоросами» не поширювалася на всіх, хай і гадають інакше. Та облишмо середньовіччя. Навіть у деяких новочасних народних класифікаціях XVIII століття доволі нелегко розмежувати болгар і еллінів.

Необхідно глибше вникати, де твердження безпідставне та чи ефективні тут засоби аргументації, доказовий інструментарій. Адже за ними криються свідомі намагання перетлумачити деякі історичні події. Наприклад, незабаром у грецьких підручниках ітиметься, що з Малої Азії виселили півтора мільйона еллінів. І їхнє вигнання начебто сталося впродовж десяти-п'ятнадцяти днів – відразу після перемоги 26 серпня 1922 року (Великий наступ). Хоча насправді події розгорталися не

¹ 3 січня 2019 р. країна носить назву Північна Македонія.

так. Переселення було реалізоване внаслідок договору між нашою республікою та Елефтеріосом Венізелосом. І тодішній обмін населенням, звичайно, не назвеш подією з похвальними наслідками. Однак правда полягає в тому, що понад мільйон греків покинули наші землі саме внаслідок угоди про обмін населенням. Отже, їх не виселяли в п'ятнадцятиденний термін.

Балканські націоналісти спотворюють історію своїх народів, позаяк існує ненависний для них період османського правління, що охоплює п'ять, навіть п'ять із половиною століть. Поруч із ненауковими характеристиками та класифікаціями цієї доби місцеві режими – наприклад, такі теми, як девшірме¹ або політику ісламізації, – висвітлюють на рівні цілковито далеких від фактів гіпотез, здогадів і перекручень. Тут найуживанішим словом також стало «ярмо». Молода сербська історикиня пані Ольга Зіроевіч, не на жарт роздратована ним, справедливо запитує: «Чи ми воли, щоб послуговуватися цим терміном для важливого періоду нашої історії?» Звісно, будь-що, позначене словом «ярмо», не пробуджуватиме людських симпатій, і нинішній балканський світ став місцем, де витвори османської культури стирають із лиця землі. Не я веду мову про цю руйнацію. Усім відомі дослідження та переліки об'єктів османської давнини в Румелії² й на Балканах, які репрезентував історик мистецтва й архітектури, тюрколог Махіл Кіл.

* * *

Хоча в деяких із балканських країн тюркська філологія та історія існують як самостійні наукові напрями,

¹ Девшірме (*османотур.*) – 1) система набору дітей з християнського населення для їхньої ісламізації, відтак – служби у війську, в імперській адміністрації та палаці падишага як його особистих рабів; 2) дитина, юнак або доросла особа, які стали заручниками системи девшірме.

² Румелія – історична назва володінь Османської імперії в Південно-Східній Європі; переважно вживається щодо Балканського півострова. Слово походить від самоназви Візантії – Ρώμη, тобто «дужий».

Кінець безкоштовного
уривку. Щоби читати
далі, придбайте, будь
ласка, повну версію
книги.